

MARIA COSNICEANU

Institutul de Filologie
(Chișinău)

NUME DE FAMILIE PROVENITE DE LA ETNONIME (I)

Abstract. The article contains an etymological analysis of the current Romanian surnames derived from ethnic names, their history, their initial meaning, their occurrence in historical documents from the 15th century – 1st quarter of the 19th century, current statistics from the territory of the Republic of Moldova.

Keywords: ethnonyms, nicknames, surnames, patronyms, surnames.

Datorită așezării geografice, poporul român are în onomastica sa multe nume etnice. Triburile, popoarele, care s-au perindat pe parcursul secolelor pe aceste meleaguri, popoarele vecine, care prin anumite relații au venit în contact cu poporul român, au lăsat urme în onomastică: toponime, prenume, porecle devenite nume de familie. Cercetătorul Ioan Bilețchi-Albescu, care s-a ocupat în mod special de acest material, spune: „Numele etnic în patronimia română (luate deci ca patronim) semnalează un element alogen, confundat cu timpul în masa românească și astfel numele de popor devine nume de persoană și toponim”. El citează 20 de toponime formate de la nume etnice: *Arman, Arnăut, Bulgaru, Cazacu, Comanul, Frâncul, Turcul, Sârbul, Tătarul, Țiganul* ș.a. și o serie de antroponime spicuite din documentele vechi (sec. XV): *Grecin, Rus și Rusin, Armeanul, Tătarul, Turcul, Sârbul și Sârbescul* ș.a. Analizând aceste nume, I. Bilețchi-Albescu stabilește regula că ele pot indica: a) apartenența etnică imediată sau îndepărtată, b) proveniența dintr-o țară (*Ungureanu* – român din Transilvania, care era sub stăpânirea Imperiului Austro-Ungar), c) o însușire specifică neamului respectiv, d) simpatie, admirație sau interes pentru acel popor. De ex., numele *Cazacul* poate indica alogeni, dar și români, admiratori ai eroismului căzăcesc. De asemenea se afirmă la sigur că etnicele purtate de femeii românce ca prenume, atestate în documentele din sec. XV-XVI, *Armanca, Greaca, Litovca, Sasca, Sârbca, Șcheauca, Țiganca*, precum și cele de bărbați – *Arman, Frâncu, Rus, Sasu, Țiganu* – nu exprimă apartenența etnică, ci numai sentimentul de simpatie față de poporul respectiv [1, p. XLVII-XLVIII].

Conform părerilor altor cercetători, care tangențial s-au referit la unele nume etnice, numele ce au la bază etnonime nu dovedesc neapărat originea străină a primului purtător. În anumite cazuri a putut fi și un străin, dar în majoritatea cazurilor aceste nume etnice au fost atribuite românilor prin anumite asociații, deci la început au fost porecle, supranume care făceau aluzie la o trăsătură a poporului respectiv. De ex., Al. Graur menționează că prin numele *Bulgaru* și *Sârbu* erau desenați adesea grădinarii, chiar dacă erau români [2, p. 93].

Aceasta e o idee generală, dar, când cercetăm numele din documente, fiecare nume aparte, proveniența lui istorică, în prim-plan se evidențiază apartenența etnică și alte sensuri derivate de la etnonimul respectiv.

Referitor la numele *Bulgaru* și *Sârbu*, cercetătorii denotă faptul că o „neașteptată răspândire la dacoromâni are etnicul *Sârbu* la bărbați, dar mai frecvent ca nume de familie. În Țara Românească, mai ales din sec. al XV-lea încoace, etnicul *sârb* designa în genere pe slavii de sud, sârbi și bulgari, iar limba slavo-nă, până în sec. al XIX-lea, era numită „sârbie”, „limbă sârbească”. Numeroasele elemente sud-dunărene, sârbi și bulgari, căutând un refugiu de aspirarea jugului otoman, s-au adăpostit în principatele române, pătrunzând în cler, în clasa boierească și în cea negustorească, prin târguri” [1, p. XLIX]. Toți aceștia erau identificați prin numele *Sârbul* și *Sârbescul*, deși printre ei erau și bulgari.

În documentele moldovenești, la 1462 este atestat *Nicoară Sârbescul*, boier de divan, stăpân în multe sate [3, p. 515], precum și satul cu numirea *Sârbi*, ceea ce denotă că majoritatea locuitorilor o constituiau sârbii. La fel și satul *Bulgari* din jud. Zalău, Transilvania, o localitate în care majoritatea locuitorilor o constituie bulgarii. Cei mutați cu traiul în altă localitate desigur că erau identificați *Bulgaru*, *Sârbu*. Și în sec. al XVIII-lea, în vremea războaielor ruso-turce, sârbii și bulgarii, de frica turcilor, treceau Dunărea și se așezau în țările române, fiind identificați, în majoritatea cazurilor, *sârbi*, dar și *bulgari*. În Recensământul Moldovei de la 1774, în satele din țin. Orhei-Lăpușna, foarte multe persoane erau identificate prin etnonimul *sârbul*, scris cu literă mică, nefiind încă nume de familie. În satul Parcani din 36 de persoane 9 persoane erau identificate prin etnonimul *sârbul* (*Petco*, sârbul, *Stoian*, sârbul, *Andronache*, sârbul etc.) și un *Mihălache* sârbul, alături de un *Mihălachi*, rus, *Ostap*, rus, *Hrițco*, rus [4, p. 466]. Și prenumele unora din ei sunt sud-slave: *Stanciul*, sârbul, în satul Sărăteni, *Cole*, sârbul, voluntir, în satul Zăhăicani, *Stoian*, sârbul, în Lăpușna etc. [4, p. 411, 412, 447]. Puțin mai târziu, în documentele basarabene, *Sârbul* apare ca nume de familie. În documentele orheiene, la 1786 este atestată moșia *Sârbeni* pe Răut; la 1795: *Andrei Sârbul* din Târgul Chișinău; la 1796 *Dumitru Sârbul* din Leușeni; la 1813: *Stoian Sârbul*, martor la vânzarea unor stânjeni din moșia Bravicea [5, p. 324, 339, 344, 460].

Azi, în republică, numele *Sârbu* este purtat de 14 719 persoane. Cu numele *Bulgaru* sunt înscrise 1 333 de persoane.

Despre prenumele feminin *Armanca*, foarte frecvent atestat în documentele vechi (sec. XV-XVI), și prenumele *Arman* cercetătorii spun că exprimau admirația pentru elementul urban armenesc din târguri, care practica cele mai importante îndeletniciri și meserii [1, p. XLVIII]. Prenumele *Armanca* este atestat și în documentele basarabene, la 1573. În același document apare *Armanca*, *Litovca* și *Țigan*, strănepoții lui Băloș, paharnicul, care împărțeau satul Holohoreni [6, p. 23]. În sec. al XVII-lea nu se mai întâlnesc, au dispărut. Prenumele *Arman*, devenit patronim, mai este atestat la 1618: *Toma Arman*, slugă domnească. În schimb, la 1774, în Târgul Iași, armenii erau destul de numeroși și nu aveau nume de familie, ci erau identificați prin etnonim. Doar câteva exemple: *David*, *arman*, cafegiu, *Ștefan*, *arman*, *papucciu*, *Agop*, *arman*, *blănar*, *Garabet*, *arman*, precupeț, *Sava*, *arman*, solonar, *Bogos*, *arman*, pastramagiu etc., etc. De la acești

etnici a provenit numele de familie *Arman*, *Armanu*, atestat o singură dată și în documentele basarabene, la 1803, în moșia Glinjeni, jud. Bălți: *Ilie Armanul* [7, p. 233].

Azi, în republică, numele *Arman* este purtat de 442 de persoane, cu forma *Armanu* sunt înscrise 367 de persoane și cu forma nouă, contemporană, *Armeanu* – 36 de persoane.

Numele *Rus*, *Rusin*, atestate la 1432 [3, p. 584], și *Rusul*, frecvent atestat între anii 1456 și 1624 [3, p. 586; 8, p. 105], nu erau etnonime, ci porecle provenite din adjectivul *rus* (< sl. *rusŭ*) „blond, roșcat, roșcovan”. Numele cu tema *rus* din documentele moldovenești, sec. XV-XVIII, denotă forme bulgărești: *Rus*, *Ruse*, *Rusea* (*Ruse*, *Rusea Mitescul*, 1608, Suceava), *Rusa* (*Rusa*, bunica lui Lupul din țin. Iași, 1604), *Rusi* (mama Neacșai, 1495), *Rusca* (între anii 1483 și 1624 sunt atestate 28 de persoane cu acest prenume). *Rus* este atestat și ca patronim: *Ion Rus*, fiul lui *Rus* (1617). De la persoane cu prenumele sau patronimul *Rus* au apărut și numiri de localități: *Toader Rus*, boier, bunic lui Vlad din *Rusi* pe Bârlad, dăruiește loc de sat *Rusi*, cu pârau pe Tutova [3, p. 584]. Astfel, atestările documentare denotă faptul că din vechime numele respective au provenit de la porecla *rus*.

Tot atestările documentare, pe care s-au bazat cercetătorii, demonstrează faptul că la români, după 1775, numele *Rusu(l)* indică numai originea etnică. Drept dovadă servește și mulțimea de atestări din Recensământul Moldovei de la 1777, când persoanele erau identificate prin numele de origine (etnonime). De ex., *Mihai*, *rusul*, *Ivan*, *rusul*, *Dumitru*, *rusul*, *Maței*, *rusul* etc. din satul Sămășcani, țin. Orhei-Lăpușna [4, p. 466]. Când numele de familie s-a impus pe cale oficială, etnicul *rusul* a devenit nume de familie, cu o serie de derivate: *Rusan*, *Rusoi*, *Rusuleț*. Astfel, numele etnic *Rusu(l)* s-a suprapus pe numele vechi provenite din adjectivul *rus* și în epoca contemporană ele pot fi delimitate numai prin stabilirea perioadei de atestare și circulație a numelui respectiv.

Azi, în republică, numele *Rusu* este ortografiat în cinci variante: *Rusu*, purtat de 23589 de persoane, *Russu* – 7520 de persoane, *Rus* – de 86 de persoane, *Russo* – 50 de persoane și *Ruso* – 3 persoane.

Numele *Cóman*. Documentele moldovenești și cele basarabene atestă o serie de nume provenite de la etnice propriu-zise, indicând originea primului purtător. Ele circulă și în antroponimia contemporană. De ex., numele *Cóman*, provenit de la *cumani*, numele unei populații care, în migrația sa, în sec. XI-XIII, s-a aflat și pe meleagurile noastre. Deși în documentele basarabene numele *Coman* este atestat târziu și numai o singură dată, la 1810 – un *Toader Coman*, martor la o danie [5, p. 445] – azi, în republică, cu numele *Coman* sunt înscrise 579 de persoane.

Numele *Tătaru* de asemenea este provenit de la etnicul *tatar*. Se știe din istorie că din sec. al XIII-lea până la mijlocul sec. al XIV-lea partea de stepă a Moldovei s-a aflat sub stăpânirea tătarilor mongoli, care alcătuiau statul feudal *Hoarda de Aur*. Spre sfârșitul sec. al XIV-lea, când s-a început destrămarea Hoardei de Aur, o parte din triburile tătărești

s-au unit sub conducerea hanului Nogai, formând Hoarda lui Nogai, care s-a așezat în Crimeea și la nordul Mării Caspice până în Bugeac. În sec. al XV-lea tătarii nogai din Crimeea au trecut sub stăpânirea turcilor. Dm. Cantemir ne spune că din porunca turcilor, pe la 1568, tătarii nogai s-au așezat cu traiul în Bugeac, apoi s-au întins spre Apus până dincolo de râurile Ialpuș și, spre Nord, până în ținuturile Lăpușnei și ale Orheiului [9, p. 44-45; 10, p. 44-46]. Atestările documentare denotă faptul că, până la formarea hoardei lui Nogai, o parte din tătarii mongoli s-au statornicit cu traiul pe meleagurile Moldovei. Unii din ei au primit religia băștinașilor, s-au botezat, s-au îmbogățit, pătrunzând în clasa boierească și chiar în slujba domnească, dăruindu-li-se moșii, sate. Astfel, ei au fost asimilați, rămânându-le numai supranumele provenit din etnonim. De ex., *Pitir Tătarul*, atestat la 1468 [3, p. 553], *Coste Tătaraș*, fiul lui Ivașco, bunicul lui Șteful, stăpân în Vicșineț, la 1488 [3, p. 126], *Duma Tătăranu* din Tătărani, la 1484 [3, p. 181], *Nicolae Tătaru*, întărit stăpân în Golăești [3, p. 515]. *Avram Tătărășanul*, vinde lui Zaharia parte din Sângureni, acum Dumeani pe Jijia, la 1569 [3, p. 58] etc. Numele *Tătaru*, atestat frecvent în țin. Orhei-Lăpușna, la 1774, a provenit de la tătarii nogai: Vasile *Tătaru* în Vălcineț, Ion *Tătaru* în Zăicani, Lupul *Tătaru* în Târgul Chișinău, Andrieș *Tătaru* în Sămășcani etc. [4, p. 425, 434, 442, 447].

Azi, în republică, numele *Tătaru* este purtat de 3 350 de persoane.

Numele *Calmăș* este un nume etnic, provenit de la *calmuc*, numele unei populații care face parte din grupul turcic, al tătarilor mongoli [1, p. 228; 11, p. 96; 12, p. 234]. Nume provenite de la acest etnic sunt atestate în limbile: greacă – *Kalmukis* și *Kalmukos*, bulgară – *Kalmuka*, rusă – *Kalmâk*, ucraineană – *Kalmuk*. În limba română există numele *Calmăcu* [9, p. 96]. De la *calmăc* forma de plural este *calmăci*, în pronunție populară vorbită – *calmăși*, singularul de la această formă este *calmăș*, iar printr-o pronunție degajată – *calmăș*. Astfel a apărut numele *Calmăș*, cu varianta *Calmăș*. În documentele basarabene este atestată numai forma *Călmășoai*, un nume de localitate la o danie de moșii și de țigani, în țin. Orhei, 1768 [13, p. 13]. În documentele moldovenești sunt atestate nume provenite de la forma *calmuc*. La 1661 este atestat un Toader *Calmoșul*, zis și *Calmușul*. A fost atestat și un Ioan *Calmuț* [1, p. 228]. În Bucovina sunt atestate numele *Calmuțchi*, *Calmățchi*, la 1759, la mănăstirea Putna, și *Călmățelu*, un Nicolai *Călmățelu*, mazil ot Suceava [13, p. 14]. La 1813, în documentele moldovenești, este atestat un *Manolache Calmuțchi*, epitrop [ibidem].

Domnul Mihai Calmăș (din Pânășești, r-n. Strășeni) ne-a spus o legendă, cum că, după alungarea tătarilor de pe meleagul nostru, unii din ei totuși au rămas și erau numiți *calmăși*, *calmăș* având sensul de „om rămas”. Posibil că în această legendă să fie și un sâmbure de adevăr. În primul rând, printre tătarii rămași au putut fi și etnici *calmăci*, care așa și se numeau – *calmăși*, în limba noastră. În al doilea rând, tătarii mongoli, zdrobindu-i pe cumani și ocupând pământurile dintre Nistru, Marea Neagră, Dunăre și Carpați, unde locuiau aceștia, posibil că au împrumutat și unele cuvinte de la cumani, printre care și cuvântul *kalma*, cu sensul „rămas”, prin care se identificau tătarii respectivi.

Cuvântul *kalma* se află și la baza toponimului nostru de origine cumană *Călmățui*, cu sensul „apă rămasă” [10, p. 42, 43]. Prin contaminarea cuvintelor *kalmăș* și *kalma* s-a ajuns la sensul de „om rămas”. E o ipoteză, dar ipotezele au stat la baza cercetărilor.

Azi, în republică, numele *Calmăș* este purtat de 664 de persoane și numai o singură persoană e scrisă cu forma *Calmăș*.

Numele *Nogaiu*. De la tătarii *nogai* s-a păstrat până azi în circulație și numele *Nogai*, atestat la 1774 în forma populară *Nohaiu* [4, p. 426]. Azi este purtat de 455 de persoane. De la tătari au provenit și numele: *Mârza*, *Mârzac*, *Bazatin*, *Erhan*, *Timirgaz*, *Temircan* etc. [14, p. 21, 132, 85, 186].

Numele *Turcu*. Cronicarul Gr. Ureche spune că turcii, din tâlhari și din oameni puțini la început, s-au înmulțit și s-au lățit apoi cuprinzând Asia și Africa, iar mai târziu și o parte din Europa. „Numele acesta ce zicem noi *turcu*, să înțelege om ce este cu viață sălbatică «...», iară ei își zicu busurmani «...» că turci să-i cheme nu suferă, că-i de ocară la dâșii acesta nume, că pre limba jidovască să înțelege nemernicu sau prădătoriu. Alțu își zic otomani sau osmanidu, dispre numele împăratului lor cel dintâi, care l-au chematu Otoman” [15, p. 121]. Cercetătorii susțin că etnicul *turc* s-a folosit ca nume în ambele țări înainte de venirea turcilor osmanlii la Dunăre: epitetul „turc”, sinonim cu „păgân”, se aplica copiilor înainte de botez [1, p. 393]. Și în documentele moldovenești este atestat *Turcul* ca prenume: *Turcul*, fiul Drăgălinei și nepot lui Toader, la 1555; *Turcul*, sulger, fiul lui Clănău, spătar, la 1576; *Turcul*, fiul lui Constantin, nepot Simei, la 1620. Probabil că tot prenume este și *Turcul*, slugă domnească, la 1515 [3, p. 710]. Mai apoi *Turcul* este folosit ca poreclă ce se referă la o trăsătură de caracter specifică acestui popor: a fi foarte încăpățânat, a nu vrea să înțeleagă, a nu ține seama de nimic. Poate de aceea numele *Turcu* nu este prea frecvent atestat. În documentele basarabene *Turcul* este atestat la 1573, 1639, 1762 [6, p. 23; 7, p. 56]. La 1660 este atestat Ștefan *Turcuman*, feciorul Turciului din Vârtop [16, p. 11]. La 1774 sunt atestați Maței *Turcul* în s. Hirișeni și Dumitru *Turcul* în Târgul Chișinău [4, p. 407, 433].

Azi, în republică, numele *Turcu* este purtat de 1 023 de persoane. Cu numele *Turculeț* sunt înscrise 1 156 de persoane.

Numele *Caraman* la origine este un nume etnic, provenit din turcescul *karamanli* „originar din Karamania” [1, p. 230], provincie situată în sudul Asiei Mici. Cronicarul Gr. Ureche numește locuitorii Karamaniei – *Caraimani*. Prin analogie cu diferite cuvinte turcești asemănătoare ca formă și mai ales prin împărțirea cuvântului în componentul *cara-*, cunoscut element de compunere în limbile turcice, cu sensul „negru”, și componentul *-man*, *caraman* a fost explicat de cercetători în mod diferit: „om negru, brunet”, „om tare, sănătos” [12, p. 242], „om înalt” [11, p. 99]. *Caraman* a pătruns în Moldova, ca nume de persoană, în sec. al XV-lea, la 1431 fiind atestat un țigan cu acest nume. În documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare este atestat numele *Caramanu*. În documentele basarabene e frecventă forma *Cărăiman*, atestată la 1606, 1732

(13, p. 10) și mai ales la 1774 în țin. Orhei-Lăpușna: Ioniță *Cărăiman*, Nicolai *Cărăiman*, Niță *Cărăiman*, Pavăl *Cărăiman*, precum și Darie *Cărăiman*, Ștefan *Cărăiman* [4, p. 428, 445, 452, 462]. În antroponimia contemporană circulă numele *Caraman* și *Caraiman*, purtate de 4 194 de persoane.

Numele *Cerchez* provine de la numele etnic de origine turcă *cerchez*. *Cerchez* a fost numit omul care făcea parte dintr-un popor originar din Caucaz, poporul *cerchez*. Cerchezii formau cavaleria neregulată turcească. Din rândul lor ajungeau și demnitari la curtea sultanului. În documentele moldovenești numele *Cerchez* este atestat din sec. al XV-lea: *Cerchiaz*, diac de divan, la 1345 [3, p. 106], *Cerchiaz* Gheorghe, boier, la 1611 [1, p. 235]. În documentele orheiene, la 1667 este atestat Irimia *Cerchez*, armaș, martor la dania unor părți din moșia Trebujeni [5, p. 140]. La 1774 sunt înscrși Ilie *Cerchez* în s. Dâșcova și Antohi *Cerchez* în s. Berezlogi [4, p. 400, 471]. La 1781, la mărturia hotarnică a moșiei Porosecica, țin. Orhei a fost martor *Cerchez*, răzeș din moșia Ciohorăni și Hâjdieni [7, p. 107].

Azi, în republică, cu numele *Cerchez* sunt înscrise 877 de persoane.

Numele *Cazacu* la origine este un etnonim. Termenul *Cazac* se folosea pentru a desemna persoane libere, care s-au izolat de mediul lor social. De la sfârșitul sec. al XV-lea, prin numele de *cazaci* era desemnată o populație de la marginile de sud și de la est ale Statului Rus și ale Poloniei. În operele cronicarilor moldoveni, Miron Costin și Ion Neculce, se vorbește despre cazacii care locuiau în bazinul Niprului. Conform cronicarilor, aceștia au participat la toate războaiele purtate de domnitorii moldoveni și munteni și de cei polonezi, atât între ei, cât mai ales împotriva turcilor și tătarilor. Cazacii se deosebeau prin vitejie și eroism. În onomastica română numele *Cazacu* putea indica alogeni, dar și români admiratori ai eroismului căzăcesc [1, p. XLVIII]. De aceea, numele *Cazacu* este frecvent atestat în documentele istorice muntene, moldovene și basarabene. În documentele moldovenești, la 1609 este atestat *Cazacul*, diac, scrie acte domnești; la 1619 *Cazacul* din Soroca [3, p. 93, 94]. În documentele basarabene, la 1639 este atestat *Cazacul*, căpitanul de călărași de Orhei [5, p. 77], la 1662 *Cazacul* de Furceni [5, p. 114], la 1682 *Cazacul*, unul din bătrânii moșiei Cobusca, țin. Orhei [8, p. 135], la 1671 *Cazacul*, șoltuzul ot Chișinău [5, p. 130] etc. La 1774 sunt atestați: Timoftei *Cazacu* din Boghicieni, Ioniță *Cazacu* din Chiperceni, Tanașă *Cazacu* din Molovata, Sandul *Cazacu*, volintir din Sămășcani [4, p. 447, 470, 446, 467]. etc.

Azi, în republică, cu numele *Cazacu* sunt înscrise 7 543 de persoane.

În articolul de față au fost analizate numai o parte din numele provenite de la etnonime. Alte nume etnice vor fi analizate într-un alt articol.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Constantinescu N. A. *Dicționar onomastic românesc*. București, 1963.
2. Graur Al. *Nume de persoane*. București, 1965.

3. *Documente privind Istoria României. A. Moldova. v. XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoane.* Întocmit de A. I. Gonța. București, 1990.
4. *Молдова ын епока феудализмулуй. v. VII, p. I, II: Реченсэминтеле популацией Молдовей дин аниї 1772-1773 ши 1774.* Chișinău, 1975.
5. Sava A. V. *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului.* București, 1944.
6. Boga L. T. *Documente basarabene. v. V.* Chișinău, 1929.
7. Boga L. T. *Documente basarabene. v. XX.* Chișinău, 1938.
8. Sava A. V. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei.* București, 1937.
9. Кантемир Д. *Дескриеря Молдовей.* Chișinău, 1975.
10. Eremia A. *Nume de localități.* Chișinău, 1970.
11. Iordan I. *Dicționar al numelor de familie românești.* București, 1983.
12. Илчев Ст. *Речник на личните и фамилии имена у Българите.* Sofia, 1969.
13. Boga L. T. *Documente basarabene. v. III.* Chișinău, 1929.
14. Cosniceanu M. *Nume de familie (din perspectivă istorică).* Chișinău, 2004.
15. Уреке Гр. *Летописецул Цэруї Молдовей.* Chișinău, 1971.
16. Boga L. T. *Documente basarabene. v. XI.* Chișinău, 1930.